

O‘ZBEK ADABIYOTIDA MILLIY O‘ZLIK VA ZAMONAVIYLIK KONSEPSIYASINING BADIY TALQINI

Nurmaxammatova Shoxinur Murodjon qizi
Andijon viloyati Baliqchi tumani 50-IDUM ingliz tili fani o‘qituvchisi

shinierwiley@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22006115>

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek adabiyotida milliy o‘zlik va zamonaviylik konsepsiyalarining badiiy tafakkur tizimidagi o‘zaro munosabati hamda ularning tarixiy-madaniy xotira, milliy kod, lisoniy identifikatsiya, qahramon konsepsiyasi va poetik transformatsiya orqali namoyon bo‘lish mexanizmlari tadqiq etildi. Milliy o‘zlik statik etnomadaniy belgi emas, balki tarixiy va ijtimoiy o‘zgarishlar ta’sirida qayta semantizatsiyalanadigan dinamik badiiy kategoriya sifatida talqin qilindi. Gerменевтик, semiotik, narratologik, konseptual va komparativ-tipologik metodlarni birlashtiruvchi Milliy o‘zlik va zamonaviylikning badiiy integratsiyasi — MOZBI modeli ishlab chiqildi. Model milliy-madaniy kod, tarixiy xotira, lisoniy identifikatsiya, zamonaviy tafakkur va badiiy transformatsiyaning funksional munosabatlarini tizimli baholash imkonini beradi. O‘zbek nasrining turli davrlariga mansub representativ asarlar strukturaviy-interpretativ kodlash asosida qiyoslandi. Natijada milliy o‘zlik va zamonaviylik munosabatining konfliktli, adaptiv, sintetik va transformativ badiiy tiplari differensiallashtirildi. Taklif etilgan model adabiy identitetni sifat va formalizatsiyalangan mezonlarni uyg‘unlashtirgan holda tadqiq etishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: milliy o‘zlik, zamonaviylik, identitet, milliy-madaniy kod, tarixiy xotira, badiiy tafakkur, narrativ, transformatsiya, modernizm, MOZBI modeli.

Аннотация. В статье исследуется взаимодействие концепций национальной идентичности и современности в художественной системе узбекской литературы, а также механизмы их репрезентации посредством культурно-исторической памяти, национального кода, языковой идентификации и художественной трансформации. Национальная идентичность рассматривается не как статическая этнокультурная характеристика, а как динамическая художественная категория, подвергающаяся ресемантизации в условиях исторических и социальных изменений. Разработана авторская модель художественной интеграции национальной идентичности и современности — MOZBI, объединяющая герменевтический, семиотический, нарратологический и сравнительно-типологический подходы. Модель включает пять компонентов: национально-культурный код, историческую память, языковую идентификацию, современное мышление и художественную трансформацию. На материале репрезентативных произведений узбекской прозы определены конфликтный, адаптивный, синтетический и трансформативный типы взаимодействия национального и современного. Предложенный интегральный индекс позволяет систематизировать качественные литературоведческие наблюдения без сведения художественной ценности произведения к количественному рейтингу.

Ключевые слова: национальная идентичность, современность, культурная память, национальный код, художественная трансформация, нарратив, узбекская литература, идентичность, модернизм, модель MOZBI.

Abstract. This article investigates the interaction between national identity and modernity within the artistic system of Uzbek literature and examines the mechanisms through which they are represented by cultural-historical memory, national codes, linguistic identification, narrative structure, and artistic transformation. National identity is interpreted not as a static ethnocultural characteristic but as a dynamic literary category continuously resemanticized under changing historical and social conditions. The study proposes an original Model of Artistic Integration of National Identity and Modernity (MOZBI) combining hermeneutic, semiotic, narratological, conceptual, and comparative-typological approaches. The model consists of five components: national-cultural code, historical memory, linguistic identification, modern consciousness, and artistic transformation. Its diagnostic application to representative Uzbek prose reveals conflictual, adaptive, synthetic, and transformative patterns of interaction between national identity and modernity. A new integral index is proposed to systematize qualitative literary interpretation while preserving the aesthetic specificity of literary texts. The model may also provide a methodological basis for broader corpus-based and digital-humanities studies of Uzbek literary identity.

Keywords: national identity, modernity, cultural memory, national-cultural code, artistic transformation, narrative, Uzbek literature, identity, modernism, MOZBI model.

KIRISH. Milliy oʻzlik adabiyotda muayyan xalqning etnografik belgilari yoki tarixiy oʻtmishi tasvirlash bilangina cheklanadigan tushuncha emas. U kollektiv xotira, til, qadriyat, makon, tarixiy tajriba va shaxsning oʻzini muayyan madaniy hamjamiyatga mansub deb anglashini birlashtiruvchi murakkab badiiy-estetik kategoriya hisoblanadi. Oʻzbek adabiy tafakkurining XX–XXI asrlardagi rivojlanishi bu kategoriyaning doimiy harakatda ekanligini koʻrsatadi. Jadid adabiyotidagi milliy uygʻonish va yangilanish ehtiyoji, sovet davri adabiyotidagi tarixiy xotira va milliy kanonning qayta tashkil etilishi, mustaqillik davridagi oʻzlikni qayta anglash hamda zamonaviy nasrdagi individual ong va global madaniy taʼsirlar milliylikning badiiy mazmunini murakkablashtirdi. Zamonaviy tadqiqotlar ham jadidchilikni milliy identitet shakllanishi va modernizatsiyaning oʻzaro aloqador jarayoni sifatida talqin qilmoqda.

Mavjud adabiyotshunoslik tadqiqotlarida milliy oʻzlik koʻpincha tarixiy xotira, vatan, til, milliy xarakter, urf-odat yoki tarixiy shaxs obrazlari orqali oʻrganilsa, zamonaviylik modernizm, individualizm, yangilangan poetik tafakkur, global taʼsir, begonalashuv va yangi narrativ shakllar bilan bogʻlanadi. Soʻnggi tadqiqotlarda oʻzbek sonet anʼanasining oʻzida ham milliy identitet, kollektiv xotira va mahalliy madaniyatning tashqi taʼsir bilan munosabati markaziy mavzulardan biri ekanligi qayd etilgan. Shu bilan birga, postsovet va zamonaviy oʻzbek nasri tahlilida milliy identitetning shakllanishi, tarixiy xotira, axloqiy noaniqlik va modernistik ifoda vositalari masalasi alohida yoʻnalishlarga ajratib oʻrganilmoqda.

Mazkur tadqiqotlardagi asosiy metodologik boʻshliq shundaki, milliy oʻzlik va zamonaviylik koʻp hollarda parallel hodisalar sifatida tavsiflanadi, biroq ularning badiiy matn ichida bir-birini qanday oʻzgartirishi va natijada qanday yangi identitet konfiguratsiyasini vujudga keltirishi yagona tahliliy mexanizm asosida yetarlicha formalizatsiya qilinmagan. Milliy mazmunning mavjudligi hali badiiy milliy oʻzlikning yuqori darajasini anglatmagani kabi, modernistik shaklning mavjudligi ham avtomatik ravishda zamonaviy tafakkur ustuvorligini anglatmaydi. Asosiy masala ushbu elementlarning asar semantik markazi, qahramon tafakkuri, konflikt, xronotop va narrativ struktura bilan funksional aloqasini aniqlashdir.

Shundan kelib chiqib, tadqiqotning maqsadi oʻzbek adabiyotida milliy oʻzlik va zamonaviylik konsepsiyalarining badiiy integratsiyalashuv mexanizmlarini aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish mezonlarini shakllantirish va mazkur munosabatni ifodalovchi yangi analitik model yaratishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi milliy-madaniy kod, tarixiy xotira, lisoniy identifikatsiya, zamonaviy tafakkur va badiiy transformatsiyani yagona tizimda birlashtirgan MOZBI — Milliy oʻzlik va zamonaviylikning badiiy integratsiyasi modelining ishlab chiqilgani, shuningdek, ushbu model asosida milliylik va zamonaviylik munosabatining konfliktli, adaptiv, sintetik hamda transformativ tiplarini farqlash imkonini beruvchi integral indeks taklif etilgani bilan belgilanadi.

METODIKA

Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari. Tadqiqotning metodologik konsepsiyasi milliy oʻzlikni tayyor, tarixan oʻzgarmaydigan mohiyat sifatida emas, balki madaniy xotira, til, tarixiy tajriba, makon va kollektiv tasavvurlarning doimiy ravishda qayta talqin qilinishi natijasida yuzaga keluvchi badiiy konstruksiya sifatida tushunishga asoslanadi. Bunday yondashuv identitet nazariyasidagi konstruktivistik qarashlar, madaniy xotira konsepsiyasi hamda adabiy narrativning oʻzlik yaratishdagi funksiyasi bilan uygʻunlashadi.

Oʻzbek adabiyoti misolida mazkur jarayonning tarixiy murakkabligi alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Alisher Navoiy obrazining XX asrda milliy adabiy kanon markaziga aylanishi adabiy meros, tarixiy xotira va millat yaratish diskursining oʻzaro aloqadorligini koʻrsatadi. B. Shin tadqiqotida Navoiy merosining sovet davrida milliy lashtirilishi va kanonlashtirilishi tarixiy-madaniy identitet yaratish mexanizmlaridan biri sifatida koʻrsatilgan. 2026-yilda eʼlon qilingan tadqiqotda esa Oybek, Odil Yoqubov va Pirmqul Qodirov tarixiy romanlarining keyingi oʻzbek milliy identiteti shakllanishiga taʼsiri alohida qayd etiladi.

Mazkur tadqiqotda “zamonaviylik” tushunchasi faqat asarning yaratilgan sanasi bilan emas, balki shaxsning individual tanlovi, anʼanaviy qadriyatlarning qayta baholanishi, psixologik murakkablashuv, urbanistik yoki global madaniy taʼsirlar, yangi narrativ shakllar, fragmentarlik va badiiy eksperiment kabi belgilar bilan belgilanadi. Shunday qilib, “milliylik — zamonaviylik” munosabati “eski — yangi” oppozitsiyasiga keltirib qoʻyilmaydi.

Tadqiqotda germeneytik, semiotik, narratologik, komparativ-tipologik va strukturaviy-konseptual metodlardan kompleks foydalanildi. Ularning natijalari mualliflik indikatorlari asosidagi formalizatsiyalangan kodlash bilan birlashtirildi.

Tadqiqot korpusi. Modelning diagnostik imkoniyatlarini tekshirish uchun turli adabiy-estetik bosqichlarni ifodalovchi besh asar tanlandi:

1. Abdulla Qodiriy — “O‘tkan kunlar”;
2. Oybek — “Navoiy”;
3. Odil Yoqubov — “Ulug‘bek xazinasini”;
4. Pirmqul Qodirov — “Yulduzli tunlar”;
5. Nazar Eshonqul — “Maymun yetaklagan odam”.

Bunday tanlov bir xil estetik tizimdagi asarlarni emas, balki milliy o‘zlikning turli tarixiy bosqichlarda qanday badiiy mexanizmlar orqali ifodalanganini qiyoslash imkonini beradi.

1-jadval. Tadqiqot korpusining analitik tavsifi

T/r.	Asar	Asosiy identitet markazi	Zamonaviylikni ifodalovchi dominant	Yetakchi poetik mexanizm
1.	“O‘tkan kunlar”	millat taqdiri, ijtimoiy uyg‘onish	yangicha shaxs va ijtimoiy islohot ehtiyoji	tarixiy-realistik konflikt
2.	“Navoiy”	madaniy xotira va ma‘rifat	tarixni zamonaviy milliy tafakkurda qayta qurish	tarixiy-biografik narrativ
3.	“Ulug‘bek xazinasini”	ilm, tarixiy meros, ma‘rifat	shaxs va dogmatik muhit konflikti	intellektual-psixologik konflikt
4.	“Yulduzli tunlar”	tarixiy xotira, vatan va davlatchilik	transhududiy identitet va shaxsiy tanlov	tarixiy-psixologik narrativ
5.	“Maymun yetaklagan odam”	buzilgan xotira va individual o‘zlik	begonalashuv, axloqiy noaniqlik, modernistik ong	ramziy-modernistik narrativ

1-jadvaldan ko‘rinadiki, korpusdagi asarlar milliy o‘zlikni bir xil badiiy formula orqali shakllantirmaydi. Tarixiy romanlarda o‘zlik asosan xotira, ma‘rifat va tarixiy shaxs orqali qayta qurilsa, Nazar Eshonqul nasrida identitetning parchalanishi, begonalashuv va individual xotira markazga chiqadi. Eshonqul ijodini so‘nggi tadqiqotlarda postmodern begonalashuv, xotira va modernistik narrativ bilan bog‘lab o‘rganish tendensiyasi ham ayni farqni tasdiqlaydi.

MOZBI konseptual modeli. Tadqiqotning asosiy metodologik yangiligi sifatida MOZBI — Milliy o‘zlik va zamonaviylikning badiiy integratsiyasi modeli ishlab chiqildi.

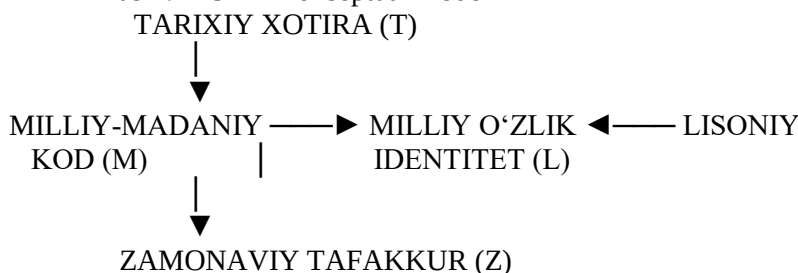
Model besh bazaviy komponentdan iborat:

[
 $\mathbf{X} = (M, T, L, Z, B)$
]

bu yerda:

- (M) — milliy-madaniy kod;
 (T) — tarixiy xotira;
 (L) — lisoniy identifikatsiya;
 (Z) — zamonaviy tafakkur;
 (B) — badiiy transformatsiya.

1-rasm. MOZBI konseptual modeli

BADIIY TRANSFORMATSIYA (B)

INTEGRATIV BADIIY IDENTITET

1-rasmdagi konseptual struktura milliy o'zlikni yopiq tizim sifatida emas, zamonaviylik bilan semantik muloqotda bo'lgan dinamik tuzilma sifatida ko'rsatadi. Modelda (B) komponenti ayniqsa muhim: u milliy mazmunning shunchaki mavjudligini emas, uning qanday yangi poetik shaklda qayta ishlab chiqilganini ifodalaydi.

Indikatorlar tizimi. Har bir komponentni operatsionallashtirish uchun uchta indikator belgilandi.

2-jadval. MOZBI komponentlari va indikatorlari

Komponent	1-indikator	2-indikator	3-indikator
M — milliy-madaniy kod	qadriyatlar tizimi	milliy ramz/arxetip	madaniy makon
T — tarixiy xotira	o'tmishga murojaat	avlodlar xotirasi	tarixiy meros/travma
L — lisoniy identifikatsiya	milliy leksika	nutq individualligi	madaniy-lisoniy marker
Z — zamonaviy tafakkur	individual tanlov	qadriyatlar qayta baholanishi	tashqi/global ta'sir
B — badiiy transformatsiya	narrativ yangilanish	xronotop transformatsiyasi	ramziy qayta kodlash

2-jadvalda milliylikni faqat urf-odat yoki tarixiy obraz bilan tenglashtirishdan voz kechilgan. Masalan, milliy ramz faqat dekorativ detal bo'lib qolsa, u modelda yuqori ball olmaydi. Bunda ramzning konflikt, obraz, narrativ yoki konseptual yakun yaratishdagi funksiyasi hal qiluvchi hisoblanadi.

Kodlash uchun 0–4 balli ordinal shkala ishlab chiqildi:

[
 $s_{ij} \in \{0, 1, 2, 3, 4\}$
 $\tag{2}$
]

3-jadval. Indikatorlarni baholash shkalasi

T/r.	Ball		Daraja	Tavsifi
1.	0		mavjud emas	indikator semantik jihatdan faol emas
2.	1		periferik	epizodik yoki dekorativ
3.	2		funksional	ayrim obraz yoki konfliktga ta'sir qiladi
4.	3		dominant	asar semantikasida barqaror vazifaga ega
5.	4		tizim hosil qiluvchi	asarning konseptual strukturasini belgilaydi

Har bir komponent normallashtiriladi:

[
 $C_i = \frac{\sum_{j=1}^3 s_{ij}}{12}$,
 $0 \leq C_i \leq 1$
 $\tag{3}$
]

Shu orqali barcha komponentlar yagona 0–1 diapazoniga keltiriladi.

Milliy o'zlik yadrosi. Milliy o'zlikning uch bazaviy komponenti — madaniy kod, tarixiy xotira va lisoniy identifikatsiya — quyidagi formula orqali birlashtiriladi:

[
 $N = \frac{w_{MM} + w_{TT} + w_{LL}}{w_M + w_T + w_L}$
 $\tag{4}$
]

Bazaviy modelda komponentlarga teng vazn berilganda:

[
 $N = \frac{M + T + L}{3}$
]

\tag{5}

]

Milliy o‘zlik va zamonaviylik o‘rtasidagi semantik masofa:

[

$D=|N-Z|$

\tag{6}

]

muvozanat koeffitsiyenti esa:

[

$Q=1-D=1-|N-Z|$

\tag{7}

]

formula orqali aniqlanadi.

(Q) ning 1 ga yaqinlashishi milliy o‘zlik va zamonaviylik o‘rtasidagi yuqori muvozanatni, 0 ga yaqinlashishi esa kuchli semantik nomutanosiblikni bildiradi.

Integratsiya intensivligi. Milliylik va zamonaviylikning bir tomoni haddan tashqari yuqori bo‘lganda oddiy arifmetik o‘rtacha integratsiyani sun‘iy oshirib yuborishi mumkin. Shu sababli geometrik o‘rtacha qo‘llanildi:

[

$G=\sqrt{NZ}$

\tag{8}

]

Yakuniy integral indeks quyidagicha ishlab chiqildi:

[

\boxed{

$MOZBI=\sqrt{NZ}, [\alpha Q+(1-\alpha)B]$

}

\tag{9}

]

bunda:

(MOZBI) — badiiy integratsiya indeksi;

(N) — milliy o‘zlik yadrosi;

(Z) — zamonaviy tafakkur;

(Q) — semantik muvozanat;

(B) — badiiy transformatsiya;

(alpha) — muvozanat va poetik transformatsiya o‘rtasidagi vazn koeffitsiyenti.

Bazaviy holatda:

[

$\alpha=0.5$

\tag{10}

]

qabul qilindi.

Shunda formula:

[

$MOZBI=\sqrt{NZ}$

\left[

$0.5(1-|N-Z|)+0.5B$

\right]

\tag{11}

]

ko‘rinishga ega bo‘ladi.

2-rasm. MOZBI hisoblash algoritmi

BADIY MATN

|

SEMANTIK SEGMENTATSIYA

15 TA INDIKATORNI ANIQLASH

0–4 BALLI KODLASH

M, T, L, Z, B NI NORMALLASHTIRISH

$$N = (M+T+L)/3$$

$$Q = 1-|N-Z|$$

$$G = \sqrt{NZ}$$

MOZBI INDEKSI

BADIY TIPOLOGIYALASH

2-rasm metodning ikki tabiatini ko'rsatadi: dastlabki bosqichlar adabiyotshunoslik interpretatsiyasiga, keyingi bosqichlar esa natijalarni formalizatsiya qilishga asoslanadi. Matematik model germevntik tahlil o'rni egallamaydi; uning vazifasi interpretativ xulosalarni qiyoslanadigan shaklga keltirishdir.

Tipologik tasnif

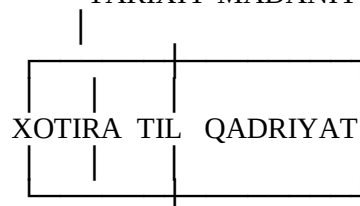
4-jadval. Milliy o'zlik–zamonaviylik integratsiyasining tipologik mezonlari

T.r.	Tip	Asosiy mezon	Badiiy xususiyati
1.	Konfliktli	$(D \geq 0.40)$	milliylik va zamonaviylik o'rtasida keskin semantik qarama-qarshilik
2.	Adaptiv	$(D < 0.40, \setminus B < 0.50)$	yangilik mavjud milliy struktura doirasida o'zlashtiriladi
3.	Sintetik	$(D < 0.25, \setminus B \geq 0.50)$	milliy va zamonaviy kodlar barqaror birikadi
4.	Transformativ	$(MOZBI \geq 0.70, \setminus B \geq 0.70)$	o'zaro ta'sir yangi badiiy identitetni hosil qiladi

Mazkur chegaralar universal adabiy qonun sifatida emas, modelning operatsion chegaralari sifatida taklif qilinadi. Keng ko'lamli korpus tadqiqotlarida ular ekspertlararo kelishuv va sezgirlik tahlili asosida qayta kalibrlanishi mumkin.

3-rasm. Milliy o'zlikning transformatsiya arxitekturasini.

TARIXIY-MADANIY MEROS

MILLIY O'ZLIK

3-rasmga muvofiq, milliy o'zlik zamonaviylik ta'sirida yo'qolishi shart emas. Aksincha, tarixiy xotira yoki an'anaviy ramz yangi narrativ, psixologik yoki falsafiy vazifa olganda transformativ identitet yuzaga keladi.

NATIJALAR

Modelning diagnostik imkoniyati tanlangan besh asar misolida strukturaviy-interpretativ kodlash orqali tekshirildi. Quyidagi qiymatlar ijtimoiy-statistik eksperiment ma'lumotlari emas; ular 2–3-jadvallarda belgilangan badiiy-funksional mezonlarni asarlarning dominant poetik xususiyatlariga qo'llash natijasida shakllantirilgan normallashtirilgan analitik baholar hisoblanadi.

5-jadval. Tanlangan asarlar bo'yicha MOZBI komponentlarining analitik qiymatlari.

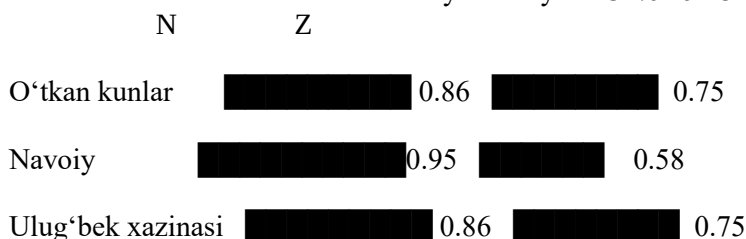
Asar	M	T	L	Z	B	N	MOZBI	Tip
“O'tkan kunlar”	0.92	0.83	0.83	0.75	0.67	0.86	0.64	sintetik
“Navoiy”	0.92	1.00	0.92	0.58	0.58	0.95	0.51	adaptiv
“Ulug'bek xazinasi”	0.83	1.00	0.75	0.75	0.67	0.86	0.63	sintetik
“Yulduzli tunlar”	0.92	1.00	0.83	0.75	0.67	0.92	0.63	sintetik
“Maymun yetaklagan odam”	0.50	0.75	0.58	0.92	0.92	0.61	0.65	transformativga yaqin

5-jadval natijalari bir necha muhim tendensiyaning ko'rsatdigi. Birinchidan, milliy o'zlik yadrosining yuqori bo'lishi avtomatik ravishda MOZBI qiymatining eng yuqori bo'lishini ta'minlamaydi. Masalan, “Navoiy”da (N=0.95) bo'lsa-da, zamonaviy tafakkurning nisbatan pastroq funksional intensivligi sababli integratsiya ko'rsatkichi 0.51 darajasida qoldi.

Ikkinchidan, “O'tkan kunlar”, “Ulug'bek xazinasi” va “Yulduzli tunlar”da milliy o'zlik bilan yangilanish paradigmasi o'rtasida nisbatan muvozanatli munosabat kuzatiladi. Bu asarlarda tarixiylik zamonaviylikning inkori sifatida emas, millatning keyingi rivoji uchun ma'rifiy va axloqiy tajriba sifatida ishlaydi.

Uchinchidan, “Maymun yetaklagan odam”da klassik milliy-madaniy markerlar tarixiy romanlardagidek yuqori bo'lmasa-da, zamonaviy tafakkur va badiiy transformatsiya ko'rsatkichlari keskin yuqori. Bu identitetning “milliy ramzlarni ko'paytirish” emas, tarixiy va individual xotiraning inqirozini tasvirlash orqali ham ifodalanishi mumkinligini ko'rsatadi.

4-rasm. Asarlar kesimida milliy o'zlik yadrosi va zamonaviy tafakkur nisbati

Yulduzli tunlar 0.92 0.75

Maymun yetaklagan odam 0.61 0.92

4-rasmdagi qiyosiy nisbat ikki xil badiiy yo‘nalishni aniqlash imkonini beradi. Tarixiy romanlarda (N>Z) modeli ustun bo‘lsa, Nazar Eshonqul asarida (Z>N) konfiguratsiyasi kuzatiladi. Demak, o‘zbek adabiyotidagi zamonaviylashuvni milliy identitetning chiziqli susayishi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan yetarli emas.

5-rasm. MOZBI bo‘yicha badiiy evolyutsiyaning konseptual trayektoriyasi

MILLIY UYG‘ONISH

“O‘tkan kunlar”

TARIXIY-MADANIY REKONSTRUKSIYA

“Navoiy”

ILM – XOTIRA – SHAXS KONFLIKTI

“Ulug‘bek xazinasi”

TARIXIY SHAXS VA TRANSREGIONAL O‘ZLIK

“Yulduzli tunlar”

INDIVIDUAL XOTIRA VA IDENTITET INQIROZI

“Maymun yetaklagan odam”

TRANSFORMATIV ZAMONAVIY BADIY O‘ZLIK

5-rasm tarixiy taraqqiyotni qat’iy chiziqli periodizatsiya sifatida emas, badiiy o‘zlikni yaratish strategiyalarining o‘zgarishi sifatida aks ettiradi. Dastlab milliy o‘zlik ijtimoiy uyg‘onish va ma’rifat bilan chambarchas bog‘lansa, tarixiy romanlarda kollektiv xotirani rekonstruksiya qilish kuchayadi. Zamonaviy nasrda esa mazkur masala individning ichki inqirozi, xotira buzilishi va axloqiy noaniqlik orqali ifodalanadi.

NATIJALAR TAHLILI

Tadqiqot natijalarining birinchi muhim jihati milliy o‘zlikning badiiy strukturada bir xil poetik shaklda mavjud bo‘lmasligi bilan bog‘liq. “O‘tkan kunlar”da milliy o‘zlik jamiyatning ichki holatini tanqidiy baholash, taraqqiyot va ma’rifat masalasini ko‘tarish orqali yuzaga keladi. Shu sababli asardagi milliylik konservativ qaytish emas, o‘zligini saqlagan holda o‘zgarishga ehtiyoj sezuvchi tafakkur modeli sifatida namoyon bo‘ladi.

“Navoiy”da asosiy semantik markaz tarixiy-madaniy xotirani tiklashdan iborat. Navoiy obrazi shoir yoki tarixiy shaxs darajasidan chiqib, til, ma’rifat, adolat va madaniy merosni birlashtiruvchi identifikatsion timsolga aylanadi. Navoiy merosining keyinchalik milliy kanon yaratish jarayonidagi roli haqidagi xalqaro tadqiqotlar ham bunday talqinning tarixiy asoslari mavjudligini ko‘rsatadi.

“Ulug‘bek xazinasi”da esa tarixiy shaxsning badiiy funksiyasi bir oz o‘zgaradi. Ulug‘bek faqat milliy tarixning buyuk vakili sifatida emas, ilmiy tafakkur, erk va dogmatik muhit o‘rtasidagi konflikt markazi sifatida gavdalanadi. Shu sababli tarixiy xotira zamonaviy intellektual muammo bilan tutashadi. Asarning MOZBI ko‘rsatkichi “Navoiy”ga qaraganda yuqoriroq chiqishining sababi ham milliy-tarixiy mazmunning shaxsiy va falsafiy konflikt bilan faolroq integratsiyalashganidir.

“Yulduzli tunlar”da Bobur shaxsining geografik jihatdan turli makonlarga mansubligi o‘zlik masalasiga murakkablik olib kiradi. Vatan, davlat, ayriliq, xotira va madaniyat o‘rtasidagi munosabat milliy o‘zlikni faqat ma’lum hududga bog‘langan identitet sifatida emas, tarixiy-madaniy xotira orqali saqlanadigan transhududiy hodisa sifatida ko‘rsatadi. 2026-yilgi tadqiqotlar “Yulduzli tunlar”, “Ulug‘bek

xazinasini” va “Navoiy” kabi tarixiy romanlar keyingi milliy tarixiy tasavvurning shakllanishida muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatmoqda.

“Maymun yetaklagan odam” esa mazkur evolyutsiyada prinsipial boshqa bosqichni ifodalaydi. Asarda milliy o‘zlik tayyor tarixiy ramzlar orqali emas, buzilgan shaxsiy va ijtimoiy xotira, axloqiy mezonlarning yemirilishi va begonalashgan individual ong orqali ochiladi. So‘nggi xalqaro tadqiqotlarda Nazar Eshonqul nasri moral ambiguity, postmodern alienation, genealogical memory va modernistik-magik realist shakllar bilan bog‘liq holda talqin qilinayotgani bu kuzatuv bilan uyg‘unlashadi.

Demak, tahlil qilingan korpus milliy o‘zlikning poetik evolyutsiyasini quyidagi semantik ketma-ketlik orqali ifodalash imkonini beradi:

```
[  
\text{uyg‘onish}  
\rightarrow  
\text{tarixiy rekonstruksiya}  
\rightarrow  
\text{intellektual refleksiya}  
\rightarrow  
\text{individualizatsiya}  
\rightarrow  
\text{transformativ o‘zlik}  
\tag{12}  
]
```

Ushbu formula adabiy tarixning qat‘iy xronologik qonuni emas, o‘rganilgan korpusdan kelib chiqadigan badiiy-semantik tendensiyaning ifodalaydi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar milliy o‘zlik va zamonaviylik o‘rtasidagi munosabatni antagonistik sxema asosida tushuntirishning cheklanganligini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiyoti misolida zamonaviylik ko‘pincha milliylikni yo‘q qiluvchi kuch emas, aksincha, milliy xotira va qadriyatlarning qanday shaklda qayta talqin qilinishini belgilovchi estetik mexanizm bo‘lib xizmat qiladi.

Bu jihatdan tadqiqot an‘anaviy mavzuviy yondashuvlardan farqlanadi. Asarda tarixiy shaxs, mahalla, milliy kiyim, urf-odat yoki milliy leksikaning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori milliy identitet ko‘rsatkichi sifatida baholanmaydi. MOZBI modelida ularning funksional vazifasi markazga chiqariladi. Masalan, tarixiy xotira qahramon qarorini, konflikt yoki asarning falsafiy xulosasini belgilasa, u tizim hosil qiluvchi komponent sifatida baholanadi.

Ikkinchi farq zamonaviylikni vaqt kategoriyasidan chiqarib, poetik-kognitiv kategoriya sifatida talqin qilishdir. Shu sababli XX asr boshidagi “O‘tkan kunlar”dagi islohotchi tafakkur zamonaviylikning muhim ko‘rinishi bo‘lishi mumkin, XXI asrda yozilgan asarda esa shaklan yangicha bo‘lsa-da, chuqur transformativ tafakkur mavjud bo‘lmagligi mumkin.

Uchinchi metodologik farq sifat va formalizatsiyalangan tahlilning integratsiyasidir. Adabiyotshunoslikda matematik ko‘rsatkichlardan foydalanish badiiy asarning estetik tabiatini raqamlarga qisqartirish degani emas. MOZBI indeksining vazifasi “qaysi asar yaxshiroq?” degan reyting yaratish emas. U turli asarlardagi identitet konfiguratsiyasini yagona analitik mezonda qiyoslash imkonini beradi.

Mazkur yondashuv zamonaviy xalqaro adabiyotshunoslikdagi postkolonial va transmadaniy identitet tadqiqotlari bilan ham muayyan nuqtalarda tutashadi. Markaziy Osiyo va Kavkaz adabiyotlariga bag‘ishlangan 2025-yilgi Oxford University Press tadqiqoti postsovet makonidagi adabiy identitetlarning madaniy gibridlik, til va dominant diskurs bilan muzokara orqali yuzaga kelishini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiyoti misolida ham zamonaviy o‘zlikni milliy va tashqi komponentlardan birini tanlash emas, ular o‘rtasidagi murakkab semantik munosabat sifatida o‘rganish samaraliroqdir.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati MOZBI modelidan o‘zbek adabiyoti tarixini qiyosiy o‘rganishda, magistrlik va doktorlik tadqiqotlarida, alohida adib poetikasini tahlil qilishda, adabiyot fanlari uchun analitik topshiriqlar ishlab chiqishda hamda katta matn korpuslarini raqamli gumanitar tadqiqot metodlari bilan o‘rganish uchun kodlash sxemasi sifatida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Modelning ayrim cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, adabiy indikatorlarni baholashda interpretator subyektivligini mutlaqo yo‘q qilish mumkin emas. Ikkinchidan, beshta asardan iborat korpus butun o‘zbek adabiyotiga statistik generalizatsiya qilish uchun yetarli emas. Uchinchidan, 0–4 shkala va tipologik chegaralar dastlabki metodologik kalibrlash sifatida taklif qilinmoqda. Keng ko‘lamli tadqiqotda

ikki yoki undan ortiq mustaqil ekspert kodlashidan foydalanish va ekspertlararo kelishuvni Cohen kappa koeffitsiyenti orqali tekshirish maqsadga muvofiq:

$$\left[\begin{array}{l} \kappa = \frac{P_o - P_e}{1 - P_e} \\ \tag{13} \end{array} \right]$$

bu yerda (P_o) — real kuzatilgan kelishuv, (P_e) — tasodifiy kelishuv ehtimoli.

Kelgusida tadqiqot korpusini 50–100 ta nasriy asargacha kengaytirish, indikatorlar vaznini ekspert baholash yoki faktor tahlili yordamida aniqlash, shuningdek, o‘zbek tilidagi raqamlashtirilgan badiiy korpuslar asosida semantik markerlarni avtomatik aniqlash istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida o‘zbek adabiyotida milliy o‘zlik va zamonaviylik munosabatini faqat “an’ana va yangilik”, “milliylik va globalashuv” yoki “tarix va bugun” kabi binar oppozitsiyalar orqali izohlash mazkur hodisaning badiiy murakkabligini to‘liq ochib bera olmasligi aniqlandi.

Maqolada milliy o‘zlikni tarixiy xotira, madaniy kod va lisoniy identifikatsiya, zamonaviylikni esa individual tanlov, yangilangan qadriyatlar va yangi poetik tafakkur bilan funksional munosabatda tahlil qiluvchi MOZBI modeli ishlab chiqildi. Model beshta asosiy komponent — (M), (T), (L), (Z) va (B) ni yagona strukturaga birlashtirdi.

Milliy o‘zlik yadrosi, semantik muvozanat va badiiy transformatsiyani birlashtiruvchi:

$$\left[\begin{array}{l} \text{MOZBI} = \sqrt{NZ} \\ \left[\right. \\ 0.5(1 - |N - Z|) + 0.5B \\ \left. \right] \end{array} \right]$$

integral formulasi taklif etildi. Ushbu matematik konstruktsiya milliylik va zamonaviylikning oddiy yig‘indisini emas, ularning muvozanati va poetik transformatsiya darajasini hisobga olishi bilan farqlanadi.

Tanlangan asarlar tahlili milliy o‘zlikning o‘zbek adabiyotida statik mazmun emasligini ko‘rsatdi. “O‘tkan kunlar”da u milliy uyg‘onish va islohot ehtiyoji, “Navoiy”da tarixiy-madaniy xotira, “Ulug‘bek xazinasi”da ilm va dogmatik tafakkur konflikti, “Yulduzli tunlar”da tarixiy va transhududiy o‘zlik, “Maymun yetaklagan odam”da esa individual xotira, begonalashuv va identitet inqirozi shaklida badiylashadi.

Shu asosda milliy o‘zlikning zamonaviy adabiy tafakkurdagi rivoji merosni takrorlashdan merosni qayta semantizatsiyalashga o‘tish jarayoni sifatida baholandi. Tadqiqotning asosiy ilmiy natijasi milliylik va zamonaviylik o‘rtasidagi munosabat konfliktli, adaptiv, sintetik va transformativ tiplar orqali namoyon bo‘lishini nazariy-metodologik jihatdan differensiallashtirishdan iborat.

Taklif etilgan modelning amaliy ahamiyati o‘zbek adabiyotidagi identitet masalalarini tizimli qiyoslash, badiiy matnlarni formalizatsiyalangan mezonlar orqali kodlash va kelgusida raqamli gumanitar metodlar bilan integratsiya qilish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Keyingi tadqiqotlarda korpus hajmini kengaytirish, ekspertlararo validatsiya o‘tkazish va MOZBI indikatorlarini avtomatik matn tahlili algoritmlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised ed. London: Verso, 2006.

2. Assmann, J. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

3. Hall, S. *Cultural Identity and Diaspora*. In: Rutherford, J. (ed.). *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart, 1990. P. 222–237.

4. Shin, B. *Inventing a National Writer: The Soviet Celebration of the 1948 Alisher Navoi Jubilee and the Writing of Uzbek History*. *International Journal of Asian Studies*. 2017. Vol. 14, No. 2. P. 117–142. DOI: 10.1017/S1479591417000031.

5. Koplatadze, T. *Postcolonial Identities in Central Asian and Caucasian Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2025.

6. Kaumen, A. M. et al. Literary Nationalism in Central Asia: The Role of Soviet Uzbek Writers in the Creation of Post-Soviet National Identity of Uzbekistan. RUDN Journal of Philosophy. 2026. Vol. 30, No. 1.
7. Hamzaoglu, H. Jadidism and the Formation of Uzbek National Identity: An Analytical Historical Perspective. Journal of Muslim Minority Affairs. 2026. DOI: 10.1080/19448953.2026.2633660.
8. Ochilov, U. Moral Ambiguity and the Collapse of Ethical Certainty in Nazar Eshonqul's *Maymun yetaklagan odam* and Other Stories. Cogent Arts & Humanities. 2026. DOI: 10.1080/23311983.2026.2642627.
9. Ochilov, U. Genealogies of Memory and Inherited Dislocation in Nazar Eshonqul's Fiction. Genealogy. 2026. Vol. 10, No. 3. Article 87.
10. Ochilov, U. Transcultural Magical Realism: A Comparative Analysis of Contemporary Narrative Strategies in Nazar Eshonqul's Fiction. Cogent Arts & Humanities. 2026. DOI: 10.1080/23311983.2026.2628406.
11. Kayumova, N. Form, Rhythm, and Cultural Identity in Literature Education: A Comparative Study of Sonnet Traditions in English and Uzbek Contexts. Frontiers in Education. 2026. DOI: 10.3389/educ.2026.1817164.
12. Khairi, A. Linguistic Revivalism and National Identity in Uzbekistan. International Studies. 2018. DOI: 10.1177/0020881718760355.
13. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. Toshkent: turli nashrlar.
14. Oybek. Navoiy. Toshkent: turli nashrlar.
15. Yoqubov, O.; Qodirov, P.; Eshonqul, N. Tanlangan nasriy asarlar: “Ulug‘bek xazinasi”, “Yulduzli tunlar”, “Maymun yetaklagan odam”. Toshkent: turli nashrlar.